

RÓBEL GÁBOR

A FEKETE ARANY

A cikk az olajágazat viszonyait elemzi, bemutatja annak keresleti és kínálati oldalát, illetve a piac intézményi szerkezetét. A piac hektikus mozgását vizsgálva az a cikk alapvető mondanivalója, hogy ezt nem lehet a kínálati oldal változásaival magyarázni, hiszen ott egy stabil, kiszámítható kitermelői kapacitás áll, sokkal inkább a keresleti oldal magatartásával. Ennek háttérében a fejlődő országok gazdaságpolitikája és a világpolitikai fejlemények állnak. A kitermelő országok ezeket a politikai motívumokat használják ki pozíciójuk javítása érdekében, és már csak ez is indokolja, hogy az olajpiacon egy stabilabb intézményi környezet alakuljon ki. A szerző részletesen elemzi ebből a szempontból néhány kitermelő ország (Nigéria, Venezuela) gazdaságpolitikai magatartását.

Az energia világpiaca az 1980 és 90-es években stabil volt, ami nagyban segítette az ebben az időszakban tapasztalt gazdasági és technológiai fejlődést. 2002 óta viszont ezen a piacon aggodalomra okot adó folyamatok kezdődtek el, amelyek a 1970-es évek kríziseinek árnyékát vetítették előre. A félelem attól, hogy a kínálat nem lesz képes ellátni a gyorsan növekvő keresletet, újra felélénkítette az energiaipar jövőjéről és az energiaellátás biztonságáról szóló vitákat.

A „közelgő véget” előrejelző kijelentések ellenére pozitív, jobb jövőt és kiutat ígérő trendek is megfigyelhetők:

- A globális energiafogyasztás GDP-hez viszonyított aránya mostanában a töredéke az 1970 években tapasztaltakhoz képest, azaz több értéket állítunk elő egy egységnyi energiából.
- Az energia infrastruktúrája fejlettebb, sokkal kevesebb veszteséggel jut el az energia a termelőtől a felhasználóig.
- A közeljövőben az árak valószínűleg tovább fognak emelkedni, és nem lesz jelentősebb áttörés az alternatív energiaforrások területén, ahol azonban a kutatások egyre intenzívebbé válnak. Több-kevesebb sikerrel a növekvő olaj- és gázárak előtérbe helyezhetik a szénre és a nukleáris technológiákon nyugvó forrásokat.

A következő három évben az olajkínálatban fellépő bizonytalanság érzete, az egyre növekvő fogyasztás és a főbb termelő országokban fellépő különböző politikai konfliktusok fogják meghatározni az energiahordozók árát.

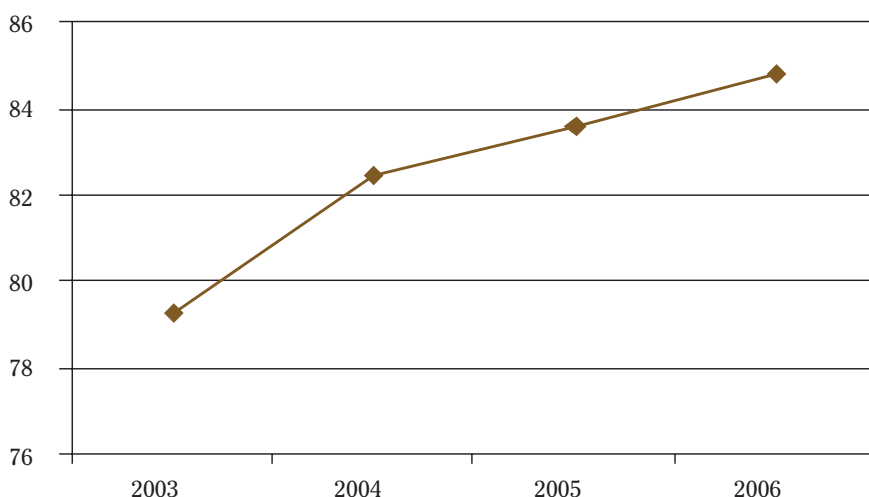
A közelmúltban átélt harmadik olajárrobbanás háttérében legfőbbképpen nem politikai okok, például az iraki háború, a terror-fenyegetettség, vagy a termelő országok termeléskorlátozása (lásd 1973-74-es olajválság) húzódnak meg, hanem a kereslet gyors növekedése, amihez a kínálati oldal nehezen tudott alkalmazkodni. A termelő országok minden eddiginél több olajat bányásznak ki, ennek ellenére az olajkutatás kapacitása alig több a fogyasztásnál, ami veszélyeztetheti a világ energiaellátását.

KERESLET

Jelenleg a világ naponta 85 millió hordó olajat fogyaszt, az utóbbi években a kereslet évi átlag 2% körül bővül. A növekedés fő tényezője a közlekedés, amely az össz fogyasztás 57%-át adja. Az ipar (például a hőerőművek) 20%-át, más ágazatok, a mezőgazdaság, szolgáltatások 17%-át, az olajat nyersanyagként használó ágazatok 6%-át támasztják az összkeresletnek. A kőolaj felhasználása a villamos áram termelésében drasztikusan csökkent az utóbbi évtizedekben. Míg 1973-ban az elektromos áram 24,7%-át olajerőművek állították elő, 2002-ben már csak 7,2%-át, hiszen az utóbbi esztendőkből az olajerőműveket gáz és atomerőművek váltották fel. A világon használt összes energiahordozó 43%-a ma kőolaj alapú termék, bár részesedése az évtizedek alatt folyamatosan csökken¹.

A következő években a fogyasztás tovább fog emelkedni. A világ kereslete 2004-ben 3%-kal növekedett, az általában megszokott évi 1%-kal ellentétben, főleg a dízelolaj, a kerozin és a fűtőolaj iránt nőtt meg az igény. A dízel népszerű üzemanyag Európában, ahol az üzemben tartott autók fele ilyen üzemű, és Ázsiában, ahol nem csak a közlekedésben, hanem villanyáram termelésében is használják. A kereslet azóta visszaesett a 2004-es év előtti szintre. Mégis, az elemzések nagyobbik része, így az International Energy Agency felmérése is az olajkereslet várható növekedését támasztja alá, e tanulmány szerint 2030-ig a világ kereslete 60%-kal is megnőhet, más, pesszimistább előrejelzések szerint ez akár már 2020-ig is közel megduplázódhat, napi 140 millió hordóra².

A világ olajfogyasztásának alakulása (millió hordó/nap)

Forrás: IEA Oil Market Report 2006. augusztus 11. Washington, www.oilmarketreport.org

1 IEA (International Energy Agency): Key World Statistics 2004, Washington petroleum-economist.com 2005. június

2 IEA (International Energy Agency): Key World Statistics 2004, Washington petroleum-economist.com 2005. június

Ebbe az irányba hat a világgazdaság gyorsabb ütemű növekedése, legfőbbképpen a világ két legdinamikusabban fejlődő országa, Kína és India rohamos gazdasági fejlődése.

Kína 1993-ig önellátó volt olajból. Azóta az ország GDP-je háromszorosára emelkedett, az olajfogyasztása több mint megduplázódott. Ma Kína napi 3 millió hordó olajat importál, ami a keresletének a felét teszi ki. India fogyasztása a kínai kereslet kevesebb mint 40%-a, de a jelenlegi gazdasági növekedés ennek a gyors emelkedését vetíti előre. Ázsia növekvő befolyása a világ energiaárainak alakulásában 2004-ben kristályosodott ki, amikor Kína fogyasztása radikálisan, 16%-kal emelkedett az előző évihez képest³.

A fejlett világ olajfogyasztásának növekedése is hozzájárult a kapacitás és a kereslet közötti mai különbség kialakulásához. A gazdasági növekedés ráadásul azokban a – főleg az Egyesült Államokbeli – régiókban volt a gyorsabb, ahol az energiafelhasználás a legkevésbé hatékony. Az Egyesült Államok és Európa ma olajigényének felét elégíti ki importból. Az Európai Bizottság szerint a kontinens 20-25 éven belül olajkeresletének több mint hatvan százalékát külföldről hozza majd be.

Főleg a fejlett térségekben, a magasabb jövedelmeknek köszönhetően, a kereslet sokkal rugalmatlanabban reagált az ár növekedésére, amihez az is hozzájárult, hogy egyes fogyasztói térségekben az ár gyakorlatilag alig változott. Az Európai Unióban a dollár és az euró árfolyamának változásai miatt az üzemanyagok ára nem változott olyan mértékben, mint a világpiacon. Dél-kelet Ázsiában, több országban az államilag szabályozott energiaárak megvédték a belső piacokat a külső sokkhatásoktól. Magyarországon is azt látjuk, hogy az üzemanyagok ára reálértékben sokkal kisebb mértékben emelkedett, mint a világpiacon nyersolajárak.

A világ nyersolaj-fogyasztása régióként és országcsoportonként (millió hordó/nap)

Régió	2003	2030
Észak-Amerika	24,2	33,4
Ázsia	24,3	39,9
OECD Európa	15,5	16,3
Közép- és Dél-Amerika	5,3	8,5
Közel-Kelet	5,3	7,8

Forrás: 2003: Energy Information Administration (EIA): International Energy Annual 2003, 2005 május-július; 2030: System for the Analysis of Global Energy Markets, 2006

Az importőr országok a fogyasztás visszaszorításával és a hatékonyság növelésével próbálják lazítani függőségüket a gazdasági szempontból megbízhatatlan energiaforrástól. Az elmúlt évtizedekben világszerte intenzív K+F tevékenység ellenére jelenleg nincsen olyan elfogadható alternatív energiaforrás, amely gyorsan felválthatná az olajat. Paradoxnak tűnhet, de ez az igazság: az olaj még mindig olcsó, legfeljebb nem an-

³ Daniel Yergin: Ensuring Energy Security; Foreign Affairs, 72.old. 2006 március-április; New York

nyira, mint a korábbi történelmi időszakokban. A hidrogén, víz, gáz drágábbak, mint az olaj, vagy a felhasználás és a termelés infrastruktúrája színvonalban, hatékonyság és komfort tekintetében nem fejlődött kellőképpen. Az újratermelhető, illetve újratermelő energiahordozók – mint a biodízel, az alkohol – költségei meglehetősen borsosak, ez akadályozza elterjedésüket, bár újabban már több bioüzemanyag, (például az etanol) termelése gazdaságossá vált. Ráadásul az olaj nemcsak üzemanyag, hanem kiváló nyersanyag is, a vegyipar – például sok műanyag – egyik legfontosabb alapanyaga. Így sok szakértő csak a gazdasági növekedés visszafogása árán látja megvalósíthatónak az új energiaforrásokra történő átállást. Furcsa módon ez éppen a liberális demokráciában élő országokban tűnik nehezebbnek, mert ezekben jelenleg még nincsen olyan szignifikáns politikai erő, amely az ehhez szükséges megszorításokat valamennyi szociális következményével felvállalná. A világban természetesen vannak olyan programok, amelyek ezt a célt tűzték ki maguk elé. Az Európai Unió konkrét célokat határozott meg az energiafogyasztás visszaszorításában és az alternatív energiaforrások használatában, de ezek sikere nem egyértelmű. Például a bioüzemanyagok piaci részesedésének 15%-ra emelését 2015-re tűzték ki, és bár vannak eredmények, a programok gyakorlatba ültetése nem halad a tervek szerint. Egyes gazdaságpolitikusok reményei szerint a növekvő üzemanyagárak energiatakarékosságra ösztönzik a lakosságot. Ugyanakkor viszont minden tapasztalat szerint a nyersolajkereslet rugalmatlanul reagál az ár változásaira, tehát az ár növekedésével nem csökken ugyanolyan arányban a kereslet. A fent említett adatok is azt mutatják, hogy rövid távon a gazdaság nem képes visszafogni a fogyasztást egy olyan gyors és drasztikus áremelkedés esetén sem, mint a mostani.

A kereslet az utóbbi években jelentősen nőtt, az olajimportáló országok rövid-távon nem igazán tudtak erre hatékonyan reagálni. Közép-távú terveikben az alternatív üzemanyagok részesedéseinek emelése és a fogyasztás visszaszorítása szerepel. 2005-ben a világ olajkeresletének radikális növekedése megtorpant, így visszaállt az azelőtt megszokott 1% körüli mérsékeltebb, de mégis növekedést jelentő éves szintre.

KÍNÁLAT

A kereslet és a kínálat különösen földrajzilag jól elkülöníthető és meghatározható. A termelés földrajzi koncentrálódása és behatárolhatósága a termelő országokat természetes helyzeti előnyhöz juttatja, számukra a kereslet folyamatos növekedése és az „új nagy fogyasztók” piacra való belépése további jobb pozíciókat ígér. A főbb olajexportáló országok két csoportra oszthatók: az OPEC (Olajexportáló Országok Szervezete) tagállamaira, ennek tagjai: Szaúd-Arábia, Irán, Irak, az Egyesült Arab Emírségek, Katar, Líbia, Algéria, Nigéria, Venezuela, Indonézia; valamint az OPEC-en kívüli jelentősebb olajtermelő országokra. Ezek: Mexikó, az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Norvégia, Nagy-Britannia, Oroszország, Malajzia, Brazília, Kína, Omán, Szíria, Jemen, Egyiptom, Angola stb.. Az OPEC tagállamok az 1970-es években korlátozták a kiaknázást, így felhajtva az olaj árát, a fogyasztók ekkor új, az exportőr szervezetten kívüli forrásokat kerestek, így ezek fontossága azóta megnőtt. Az importáló országok az OPEC-en kívüli olajjal igyekeztek sakkban tartani a szervezetet. Ez a jövőben a szervezetten kívüli olaj készletek alakulása miatt változhat.

A növekvő kereslet kielégítése érdekében az olajexportáló országok minden forrást igénybevettek, hogy minél több olajat termeljenek. Nem sok kút maradt kiaknázatlanul. Ma ezek az államok több nyersolajat termelnek, mint bármikor eddig, az iparág történetében. Sok olyan mező, ahonnan még lehetne bányászni, nem mindig képes megfelelő minőségű olajat adni a meglévő finomítóknak. A termelők emellett az olajfeldolgozó üzemek elégtelen kapacitására hívják fel a figyelmet, amelyek nem képesek az igényeknek megfelelő mennyiségű terméket előállítani. Tény, hogy az olajfinomítók kapacitása lassítja a benzin, a gázolaj és más végtermékek piacra jutását. 2002-ben a világ olajfinomítóinak összkapacitása 81,9 millió hordó volt naponta. Nagyon kevés, ha figyelembe vesszük, hogy ezt az értéket az olajkitermelés már 2004-ben elérte. A Közel-Keleten, Ázsiában, és Afrikában folyamatosan építenek finomítókat, a fejlett (OECD) országokban azonban nem történt jelentős kapacitásbővítés (az Egyesült Államokban például 1976-ban helyezték üzembe az utolsó kőolajfinomítót)⁴. A kereslet legjobban a dízelolaj, a kerozin és a fűtőolaj iránt nőtt a világon, miközben nincs elég finomító, amely ilyen termékeket is elő tud állítani. A dízelolaj-, kerozin- és fűtőolaj-fogyasztás ilyen emelkedése növelte a „könnyebb” olajfajták, például a WTI (West Texas Intermediate), iránt a keresletet, ami az árakat is hasonlóképpen mozgatta.

A nyersolajkínálat alakulása az utóbbi években (millió hordó/nap)

Év	Kínálat
2003	27,1
2004	28,9
2005	29,8

Forrás: IEA Oil Market Report 2006. augusztus 11. www.oilmarketreport.org

A magas olajárak és a termelő országok nyersolaj kincseiért folyó növekvő verseny olyan lehetőségeket teremtett, amit egyes termelő országok „kihasználnak” politikai és gazdasági céljaik elérésére. Oroszország határozott nyomulása, vagy Irán dacolása a nemzetközi közösséggel atomprogramja kapcsán, jó példa erre. Ezt segíti, hogy az „új nagyfogyasztók”, például Kína sokszor olyan országokban keres nyersolajforrásokat, amelyeknek politikai és diplomáciai kapcsolataik nem rendezettek a „réggi nagyfogyasztókkal” azaz a nyugati országokkal (Európa, Észak-Amerika államai). Ilyenek Irán, Szudán vagy újabban Venezuela.

A politikai konfliktusok mellett, természeti csapások is visszavetették az iparág termelését. A Katrina és a Rita hurrikánok súlyos károkat okoztak az Amerikai Egyesült Államok olajbányászatának és feldolgozó üzemének.

Az olajipart sújtó problémák újra felszínre hozták azokat a félelmeket, amelyek szerint a világ olajkészlete *hamarosan el fog fogyni*. Szakértők szerint a világ kőolajkészletei stabilak és még legalább negyven évig, de legalább 2030-ig kitartanak. Sokak sze-

4 (Paul Roberts: The End of Oil, Houghton Mifflin Company, 2004

rint a termelés tetőzése már 2010 és 2025 közé fog esni⁵. Azelőtt még gondot okozhat, hogy az éghajlatváltozás egyre drasztikus következményeiért a fosszilis tüzelőanyagok használatát teszik felelőssé. Az észak-amerikai és az északi-tengeri olajmezőkön csökken a termelés. A ma még bő mezők felett viszont sokszor politikailag instabil, vagy a nyugattal ellenséges rezsimek gyakorolják a hatalmat. Az olajtársaságok ezért új lelőhelyek és módszerek után kutatnak, amelyek által sokszor igen mostoha körülmények között és emiatt roppant drágán, de olajat lehet felszínre hozni, például olajhomokból

A világ olajkészlete országoként 2006. január 1. (milliárd hordó)	
Ország	Készletek
Szaúd-Arábia	264,3
Kanada	178,8
Irán	132,5
Irak	115
Kuvait	101,5
Egyesült Arab Emírségek	97,8
Venezuela	79,7
Oroszország	60
Líbia	39,1
Nigéria	35,9
Amerikai Egyesült Államok	21,4
Kína	18,3
Katar	15,2
Mexikó	12,9
Algéria	11,4
Brazília	11,2
Kazahsztán	9
Norvégia	7,7
Azerbadzsán	7
India	5,8
Többi	68,1
Világ összes	1292,5

Forrás: „Worldwide Look at Reserves and Production,” Oil and Gas Journal, 2005. december 19. 24-25 old.

Kanadában, de az utóbbi időben nem egyszer próbálkoztak az olaj szénből történő előállításával is. Ez utóbbi technológia a második világháborúból jól ismert, de csak a mostani olajárak mellett válik ismét gazdaságossá.

5 (Paul Roberts: The End of Oil, Houghton Mifflin Company, 2004

Csak találgatni tudjuk, mekkora a világ teljes olajkészlete, így azt sem tudjuk pontosan megállapítani, mikorra várható – figyelembe véve a jelenlegi tendenciákat – a készletek teljes kimerülése. Az elég pontosan megállapítható viszont, hogy a Föld lakossága a kezdetektől eddig mintegy 875 milliárd hordót fogyasztott el⁶. Az Oil and Gas Journal a feltárt olajkészletek mennyiségét körülbelül 1292,5 milliárd hordóra becsüli, ennek fele található a Közel-Keleten. Az „ismeretlen” olaj mennyiségét, amelynek létezését csak különböző geológiai jelekből lehet valószínűsíteni, de próbafúrások még nem igazolták (Szibériában, Kaszpi-tenger vidékén, Nyugat-Afrikában), az USGS (Amerikai Geológiai Társaság) 1500 milliárd hordóra becsüli⁷. Ha csak a bizonyított mezőket vesszük figyelembe, akkor kevesebb, mint negyven év áll rendelkezésünkre, nem számítva az olajár alakulását, és annak hatásait a keresletre. Sajnos a megadott adatok csak becslések, egyes országok politikai vagy gazdasági okokból eltúlozzák olajkészleteik nagyságát (Irak 1980 óta megnégyszerezte a bejelentett tartalékait, holott ez idő alatt nagyrészt háborúzott vagy embargó alatt állt, azaz nem nagyon foglalkozhatott kutatással; a Shell 2004-ben kényszerült a készletek méretének korrigálására). A felderítetlen olajkészletek mértéke ezért erősen megkérdőjelezhető, nem bizonyított. Az USGS adatai túl optimisták is lehetnek, a pesszimisták szerint ez nem több mint 800 milliárd hordó. Ráadásul e készletek nagy része a sarkvidéken vagy a tenger alatt található, kibányászásuk költséges és nehéz feladat. Az is nehezíti az olajkutatók dolgát, hogy a legnagyobb mezőket valószínűleg már megtalálták, a próbafúrások alkalmával ezek megtalálási esélye a legnagyobb. Ennek következtében a remény új nagy feltáratlan olajmezők felfedezésére igen csekély a próbafúrások számának növekedése ellenére is. Már több évtizede az évente felfedezett új lelőhelyek összesített kapacitása kisebb, mint a fogyasztás éves növekedése.

A világ olajkészletei régióként 2006. január 1. (milliárd hordó)

Régió	Készletek
Közel-Kelet	743,4
Észak-Amerika	213
Közép- és Dél-Amerika	103,4
Afrika	102,6
Eurázsia	79,1
Ázsia	35,9
Európa	15,1

Forrás: „Worldwide Look at Reserves and Production,” Oil and Gas Journal, 2005. december 19. 24-25 old.

Ilyen módon versengés van kialakulóban a fogyasztó országok között az energiaforrásokért, ami – ha nem az együttműködés alapelvein alapul – könnyen konfliktusokhoz vezethet. Megállapítható, hogy égető szükség van olyan globális energiapolitikára, amelyben az

6 (Paul Roberts: The End of Oil, Houghton Mifflin Company, 2004

7 (Paul Roberts: The End of Oil, Houghton Mifflin Company, 2004

olajexportáló országok, cégek és a fogyasztók egyaránt részt vesznek és együttműködnek, így szolgáltatva biztonságos és folyamatos energia ellátást és piacot minden érdekelt fél részére. Ezzel elkerülhetők lennének az akár véres konfliktusokba torkolló viták.

A technikai nehézségek mellett a termelő országok politikai konfliktusai is nehezítették a kínálati oldal helyzetét. A nyersolaj csak egyes régiókban található nagyobb mennyiségben, stratégiai helyzetbe hozva a térséget. A Közel-Keleten van a világ ma ismert olajkészletének kétharmada, ezen kívül még nagy lelőhelyek találhatóak Venezuelában, Nyugat Afrikában, és a volt Szovjetunió területén. Az olajban gazdag térségek jelentős része nem tartozik a politikailag stabil régiók közé:

- 2002-ben, Hugo Chávez elnök döntése, hogy megerősíti hatalmát Venezuela olajipara fölött, munkabeszüntetéshez és tüntetésekhez vezetett. A venezuelai olaj kiesése a nyugati világ által valamennyire is befolyásolt olajpiacáról nagyobb gondot okozott, mint a 2003-as öböl-háború. A kapcsolat Venezuela és a Nyugat között még mindig feszült, fennáll a lehetőség, hogy az ország nem a mostani legfontosabb vásárlóinak (például az Amerikai Egyesült Államoknak) adja el az olaját, hanem másnak, mondjuk Kínának. A nyugati államok így az egyik legmegbízhatóbb olajszállítójukat veszíthetik el.
- Nigériában az olajbevételek egyáltalán nem vagy csak nehezen jutnak el a lakossághoz, a helyzet etnikai konfliktusokhoz és az olajkitermelő vállalatok elleni támadásokhoz vezetett.
- A második öböl-háború után az iraki olajtermelés nem tért vissza a 70-es 80-as évek színvonalára. A folyamatos támadásokra, az ország infrastruktúrájára és munkaerejére, és Irak bizonytalan politikai és jogi helyzetére tekintettel nem történtek meg a szükséges befektetések, amelyek nélkül nem lehetett a termelést a korábbi időszak szintjére hozni.
- A közel-keleti törekeny politikai egyensúly és a terrorista fenyegetés miatt a fogyasztóknak egyébként is egy bizonyos „pánik-prémiumot” is fizetniük kell az olajár felett.

Nyersolaj-termelés (millió hordó/nap)		
Év	OPEC termelés	OPEC-en kívüli termelés
1990	24,5	42,1
2003	30,7	48,9
2010	37,7	54,4
2015	39,7	58,6
2020	40,4	63,7
2025	42,5	68,2
2030	45,3	72,6

Forrás: 2003: Energy Information Administration (EIA): International Energy Annual 2003, 2005 május-július; 2030: System for the Analysis of Global Energy Markets, 2006

Bizonyos értelemben pozitívum viszont, hogy Oroszország a világ nyersolajtermelése növekedésének egyik központjává vált, különösen a legutóbbi 5 évben. A termelés további bővülését viszont akadályozza a nagy politikai kockázat, a geológiai és jogi nehézségek miatt elmaradó befektetések hiánya.

OLAJTÁRSASÁGOK

A világ olajgazdasága nem teljesen a szabad piac törvényei alapján működik. A készletek nagy része a termelő országok állami vállalatainak kezében van. Ezek a vállalatok egyre kevésbé vannak rászorulva a nemzetközi energiavállalatok technikai tudására, és saját maguk is képesek olajmezőik kiaknázására. Más nemzeti vállalatok, például az indiai és kínai vállalatok óriási és dinamikusan növekvő piaccal rendelkeznek. A nagy multinacionális vállalatok tartalékai kisebbek, ők máshol próbálnak olajat találni, amit a nyugati kormányok is támogatnak. Az utóbbi évtizedben viszont rendre kevesebbet tárnak fel, mint amennyire a fogyasztók igényt tartanak. Az olajvállalatok, mivel próbafúrásaik egyre kevésbé sikeresek, kénytelenek egyesülni, hogy nagyobb kutatási kapacitásra tudjanak szert tenni, és így olajkészletüket bővíteni. Egy nagyobb vállalat könnyebben tudja az olajkutatással járó kockázatot felvállalni, és mivel a földgáz is egyre fontosabb eleme portfóliójuknak, ráadásul gyakran található együtt az olajjal, ezért az olajra koncentráló vállalatok egyesülnek a főleg gázzal foglalkozó cégekkel is, így tovább bővítve készletüket. Ehhez társul, hogy a nemzeti olajvállalatok is, amelyek eddig főleg saját országukon belül működtek (ilyen a magyar MOL is), kiléptek a nemzetközi porondra, bizonyos értelemben multinacionálissá váltak, tovább élezve a versenyt. Az olajkutatásoknál az állami tulajdonban lévő nemzeti társaságoknak van még egy előnyük a multinacionális vállalatokkal szemben: kormányuk sokkal elnézőbb velük, mint részvényeseik a nemzetközi társaságokkal. A jelentős árnövekedés révén (az 1998-as 10 dollár hordónkénti olajár majdnem 70 dollárra nőtt 2006-ra) az energiatársaságok jelentős bevételhez jutottak. Ez fokozta a kilencvenes években elindult egyesülési lázat is, amely során a BP egybekelt az Amoco-val és az Arco-val, az Exxon és a Mobil összeolvadt, éppúgy, mint a Chevron és a Texaco, vagy az Elf Aquitaine és a Total. Mostanában a Chevron és a kínai CNOOC között a jelentős kelet-ázsiai koncessziókkal rendelkező amerikai Unocal-ért folyik a harc. Kínának fontos lenne az Unocal megszerzése, mert ez a jövőben segítené az ország energia ellátását.

ÁRAK

A fogyasztók és a termelők viselkedése a világ olajgazdaságában elég sajátos. Ha teljesen a szabadpiac hagyományosnak tekintett törvényei szerint működne az olajipar, akkor először a legkönnyebben kibányászható olajat termelnék ki, és csak később kezdenék a drágábban működtethető lelőhelyek kiaknázását. A fogyasztók így az ár alakulásából érzékelhetnék a világ készleteinek alakulását, és ha ez túl magas szintre nő, akkor takarékoskodnának. Ez lenne a helyzet, ha a világ olajvállalatai szabadon hozzáférnének a lelőhelyekhez.

A gyakorlatban a könnyen kibányászható olaj zöme az OPEC kezében van, és a szervezet szabályozza a tagállamok termelését, kvótákat állít fel. Ezért a nemzetközi olajtársaságok rá vannak kényszerítve, hogy drágábban kiaknázzható területeken, még az olcsó olajmezők kiapadása előtt, elkezdjenek termelni. Az innen kitermelt olajat, hogy megtérüljön a befektetés, drágábban adják el, így viszont az OPEC tagállamok is magasabb áron adják el saját termékeiket. Ez az oka annak, hogy a világpiaci olajár jóval magasabb, mint amennyi szabadpiacon lehetne. Továbbá a világ készleteit, sőt a nemzeti tartalékképzés mennyiségét is nehezebb meghatározni.

A fogyasztó államok ez ellen vajmi keveset tudnak tenni, mert ha kijelentenék, hogy az olajellátás bizonytalan a termelő országok politikája miatt, az tovább növelné a nemzetközi piacokon az árakat, és ez az OPEC-nek és más nagy termelőknek kedvezne. Mindez nehéz helyzetbe hozza a fogyasztó országokat, nem látják előre a készletek alakulását, ezért a kínálati oldal akadozását is csak későn veszik észre. Az árak nem reagáltak időben, amikor olyan nagy termelők, mint Nagy-Britannia vagy Mexikó termelése csökkent. Az OPEC sokszor növelte a termelését, amikor a szervezeten kívüli teljesítmény csökkent. Így az is elképzelhető, hogy a termelés tetőzését – az OPEC-en kívül – a világpiac akkor veszi észre, amikor a szervezet már olyan jó piaci pozícióhoz jutott, hogy nem látja szükségesnek a világpiaci válság elkendőzését.

Ahhoz, hogy egy ilyen stratégia az OPEC-nek sikerüljön, a tagállamoknak fegyelmezetten be kell tartani a szervezet által meghatározott kvótákat. A múltban ez a legtöbbször nem sikerült, egyes tagok jelentősen túllépték a tervezett termelési mennyiségüket, így a szervezet nem tudta a várt eredményeket teljesíteni. Az elmúlt öt évben az OPEC-nek sikerült kicsikarnia tagállamaiból, hogy tartsák be az előírt kvótákat, bár lehet, hogy ez csak azért ment ilyen könnyen, mert a szervezet amúgy is a maximális kapacitás közelében termelt.

AZ ÚJ GLOBÁLIS ENERGIAPOLITIKAI RENDSZER

A mostani energiaellátó rendszer még az 1970-es években alakult ki, amely alkalmas volt az akkori problémák orvosolására. A rendszer az olajkínálatban a termelő országokban történő fennakadások áthidalására koncentrált. Az új globális energiapolitikának ezzel szemben számításba kell vennie az egész kínálati lánc védelmét és fejlesztését (fejlett infrastruktúra és feldolgozó ipar kiépítése), az új nagyfogyasztók igényeit, hogy gyorsan és hatékonyan reagáljon a krízishelyzetekre, a politikai vagy gazdasági változásokra.

A biztonságos energiaellátás szempontjából fontos a megfelelő befektetések időben történő végrehajtása. Az International Energy Agency felmérése szerint ennek biztosítására a következő 30 évben körülbelül 17 billió dollár investícióra van szükség a világban⁸.

Az előzőekben említettem, hogy a fő fogyasztó és termelő régiók földrajzilag jól elkülönülnek, ez az energiapolitikában is különbségeket okoz. Az exportőr országok biztosan fizető fogyasztókat keresnek, hogy bevételeiket növeljék. Nekik fontos az export diverzifikációja, hogy az energiából származó jövedelmeik biztosak legyenek,

⁸ IEA Oil Market Report 2006. augusztus 11. Washington, www.oilmarketreport.org

és hogy csökkentsék függőségüket az importőröktől. A mostani időszakban ezek az országok könnyebben változtatják meg az exportjuk irányát, mivel olajukra mindig találnak vevőt.

Az importőr országok energiapolitikájának alakításában az energiaforrások földrajzi és hordozóbeli diverzifikációja, az árak stabilitása és lehetőleg alacsonyan tartása a fontos. A diverzifikáció biztosítja a végső fogyasztók biztonságos energiaellátását, ugyanis ha nehézségek támadnak az egyik régió termelésében, az importőr ország könnyebben vált másik termelőre. Ugyanez a helyzet az energiahordozók tekintetében, ha az egyiknél a szállítások akadoznak, úgy válthat a másikra, így csökkentve a károkat. Természetesen mindehhez szükséges a megfelelő infrastruktúra kiépítése. Például nem véletlen, hogy Magyarország és az egykori Csehszlovákia még a szovjet blokk fennállása idején is támogatta az Adria olajvezeték létesítését. Ezt mutatja a legutóbb a Kaszpi-tenger olaját a Földközi-tengerre juttató vezeték üzembehelyezése. A nemzetközi olaj és gázvezetékek építése egyre nagyobb részt foglal el az országok és a régiók energia-terveiben.

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelek arra mutatnak, hogy a keresleti oldal komolyan vette a magas olajárakat, az autó-eladási mutatók csökkenést mutattak, főleg a népszerű "sportteherautók" piacán. Több ország, ahol eddig nem volt elterjedve a dízel személygépkocsi (pl. Dél-Korea), most folyamatosan bevezetik. A légitársaságok egymás után jelentik be a jegyárak kényszerű drágulását. Eddig a világgazdaság jól bírta a magas kőolajárakat, bizonyítva ezzel, hogy van még tartaléka.

Most azonban az exportőrök számára a korábbinál nagyobb dilemmát jelent, hogy miként kezeljék a megnövekedett árszínvonal által kialakult helyzetet. A fogyasztás visszafogása, az energiatakarékosság és az alternatív források kiaknázására tett erőfeszítések erősödnek. Előbb, vagy utóbb a keresleti oldal is kialakíthat szervezett együttműködést. Felmerülhet a nemzetközi kereskedelem általános szabályozása olyan módosításának lehetősége, amely hátrányosan befolyásolná az olajexportőröket. Sok, ma még elméleti, lehetőség is van arra, hogy az olajimportőrök „visszavágjanak”. És mindig fennáll a lehetősége annak is, hogy a világgazdaság növekedésének lassulása, egy visszaesés, radikális strukturális átalakulás vált ki nehezen kezelhető hatásokat az olajgazdaságban.

Láthattuk, hogy a szabadpiac feltételrendszere által indokoltnál, az olajpiacon uralkodó feltételek magasabb árszínvonalat eredményeznek. A szabadpiac egyik legfontosabb korlátja az olajüzletben az, hogy a forrásokhoz való hozzájutást gazdaságon kívüli, gyakran kaotikus politikai feltételek döntően befolyásolják. E rendszer kritikája azonban kényes problémákat érint, támadásokat válthat ki hagyománnyá rögzült hatalmi struktúrák, sőt tulajdonviszonyok ellen. A magas olajárak kényelmét élvező országoknak ezért ügyelniük kell arra, hogy ne generáljanak a maguk számára kedvezőtlen folyamatokat. A szabadpiac egyik legfontosabb korlátja az olajüzletben az, hogy a forrásokhoz való hozzájutást gazdaságon kívüli, gyakran kaotikus politikai feltételek döntően befolyásolják.

Irodalom

1. IEA Oil Market Report 2006. augusztus 11. Washington, www.oilmarketreport.org
2. IEA (International Energy Agency): Key World Statistics 2004, Washington petroleum-economist.com 2005. június
3. Energy Information Administration (EIA): International Energy Annual 2003, 2005 május-július;
4. System for the Analysis of Global Energy Markets, 2006
5. „Worldwide Look at Reserves and Production,” Oil and Gas Journal, 2005. december 19. 24-25 old.
6. Paul Roberts: The End of Oil, Houghton Mifflin Company, 2004